

lerde ise cinas ve akis sanatlarının gölgesinde kalmıştır. Osmanlı harflerine dayanan kalb sanatının Latin harfleriyle yazılan şiirlerde farkedilmesi güç olduğundan Cumhuriyet döneminden sonraki şairler bu sanata itibar etmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, İstanbul 1299, s. 347-350; Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 248-249; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-edeb*, İstanbul 1308, s. 312-317; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul 1973, s. 83; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 318, 330-331; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 481-483; M. Orhan Soysal, *Edebi Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul 1992, s. 35-36, 56-57; Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Ankara 1995, s. 273-277; Rekin Ertem, "Kalb", *TDEA*, V, 113.

İSKENDER PALA

KALBURİZÂDE MEHMED EFENDİ

(bk. MEHMED EFENDİ, Kalburizâde).

KALE (القلة)

Stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî yapı.

Sözlükte "kökünden koparmak, kazımak" anlamındaki kal' kökünden türeyen kalaa "tırmanılması zor, çıkılamayan bir dağdan kopan büyük kaya parçası veya dağ gibi büyük bulut" mânasına gelmekte, dağ başlarına inşa edilen muhrem yapı anlamındaki kal'a (kale) kelimesinin de bundan geldiği kaydedilmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "kl'a" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "kl'a" md.; Feyyûmî, II, 75).

Kale aslında askerî mimari çerçevesinde ele alınır. Ancak Türkçe'de bugün tahkim edilmiş her türlü yapıya kale denilmekte ve bu durum birtakım karışıklıklara yol açmaktadır. Kaleyi benzeri olan hisar, sur ve onlara nazaran çok yeni bir terim olan tabyadan ayırt etmek gerekir. Bunlardan hisar, bir mesken olması düşünülerek tahkim edilmiş tek bir kitle halindeki yapı olup Batı dillerinden dilimize geçen şato kelimesiyle ifade edilir. Bir şehir veya bir kasabayı, hatta bazan bütün bir eyaleti korumak üzere bu yerin etrafını çeviren kuleli tahkimat duvarlarına sur denir. Fakat Türkçe'de açık ve kesin bir ayırım bulunmadığından bir şehir suru olan Ankara tahkimatına Ankara Ka-

lesi denilmekte, hisar adı ise Rumelihisarı ile Anadoluhisarı veya bazı yer adlarında (Akhisar, Karahisar, Eğrihisar gibi) kullanılmaktadır. Askerî bir amaçla yapılmadığı belli olan bazı tesisler de kale olarak adlandırılmıştır. Aslında büyük bir saray kompleksi olduğu anlaşılan Silifke ile Mersin arasında deniz kıyısındaki Akkale, Kırşehir yakınında kayaya oyulmuş mağara şeklindeki yerleşim yerlerinden oluşan Yarımkaile, tamamen Avrupa şatolarının bir benzeri ve tahkim edilmiş bir derebeyi meskeni olan Van'ın güneyinde Hoşap Kalesi bu tür tesislere örnek olarak gösterilebilir. Doğubayazıt'taki İshak Paşa Sarayı da bir saray hisar ve kale karışımı tahkim edilmiş bir derebeyi meskenidir. Türk sanatında tahkim edilmiş evler veya âyan konakları da bazan kale olarak kabul edilmektedir. Genellikle sadece kule olarak adlandırılan bu çeşit yapılara daha çok Rumeli'de rastlanır. Bulgaristan'da Köstendil ve Vratsa'da (Vraca) örnekleri görülen bu yapıların en muhteşemi 1920'de yıktırılan Saran Yovskaa Kula'dır. Kenarları 9,70 m. ölçüsündeki kâgir kulenin üstüne ortası sofalı dört eyvanlı ve dört odalı bir köşk oturtulmuştur. Batı Anadolu'da Manisa dolaylarındaki bazı benzerlerinin yanı sıra Trabzon-Rize arasında Kestel olarak adlandırılan böyle bir konak bulunmaktadır. Buradaki "kestel" kelimesinin de İngilizce'de "şato" anlamına gelen "castle" ile yakınlığı fark edilmekteyse de bu kelimenin buraya nasıl geldiği anlaşılamamaktadır. Kule şeklindeki tahkimat örnekleri çok eski tarihlerden itibaren Kafkasya'da, özellikle Gürcistan ve Çeçenistan topraklarında da inşa edilmiştir. Bazılarının yüksekliği 20-30 metreyi bulan bu kuleler XIX. yüzyıl başlarına gelinceye kadar bölgedeki çatışmalarda hizmet vermiştir.

Anadolu'nun pek çok yerinde eskiden kalma bina yıkıntıları halk tarafından Ceneviz kalesi olarak da adlandırılmaktadır. Halbuki Türkiye sınırları içinde Karadeniz kıyısında Samsun bilhassa Amasra, İstanbul karşısında Galata, Batı Anadolu'da Foça ve Trakya'nın batısında Enez'den başka Cenevizliler'e ait bir yer yoktur.

Osmanlı tarihinde özellikle serhadlerden bahsedilirken rastlanan "palanka", İtalyanca "palanca", Fransızca "palanque" (kazık) kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olup ağaç kütüklerinden koruyucu bir çitle çevrili basit bir kaleyi ifade etmektedir. Evliya Çelebi, Macaristan'da çok sayıda palankanın adını vererek bunlardan bazıla-

rının mimari özelliklerini kısaca belirtir. Ufak bir garnizonu barındıran böyle basit ve acele yapılmış kaleler tarihin en erken çağlarından itibaren kullanılmıştır. Roma ordusu, Osmanlı-Türk ordusu ve Kızıldiller'den korunmak üzere Amerikan ordusu tarafından palanka tipi kaleler yapılmıştır. Bazı durumlarda ise bir yeri koruyabilmek için alelacele tahkimat yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri Fırat kıyısındaki Dura-Europos'da (Salahiye) bulunmaktadır. Doğudan Sâsânîler'in akınlarına karşı durabilmek için Romalılar buradaki evlerin içlerini toprak doldurarak bir kale haline getirmişlerdir.

Sanat tarihinin mimari bölümünde ele alınan ve askerî tesislerin önemli bir kısmını teşkil eden kalenin kendine mahsus bir terminolojisi vardır. Koruma amaçlı askerî yapı ve tesislere genel olarak "tahkimat" veya "istihkâm" denilmektedir. Askerî mimarinin gelişmiş döneminde ileri taşan istihkâm çıkıntılarına "tabya" adı verilmiştir. Bu terim Fransızca "bastion" kelimesinin karşılığıdır. Arapça'da kale anlamına gelen "hısın" kelimesi Türkçe'de çok nâdir olarak kullanılmış olup günümüzde yer adı olarak Hisnikeyfâ'da (Hasankeyf) yaşamaktadır. Türkçe'de XVIII. yüzyıla kadar kale karşılığı olarak kullanılan "diz" sonraları unutulmuş, sadece dizdar (kale muhafızı) daha uzun süre yaşayabilmiştir. Toprağı kazmak suretiyle acele yapılan siperlerden ibaret geçici kalelere ise "metris" denir.

Genellikle kaleler yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, dağlar arasında boğaz, denize uzanan burun, kıyıda az uzaktaki adacıklar, köprü başları gibi stratejik yerlerde inşa edilmiş ve bu sırada arazinin tabii özelliklerinden de yararlanılmıştır. Yer seçilirken ayrıca kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinde içeridekilerin dışarı çıkabilmesi, uzun süreli kuşatmalarda su ihtiyacını sağlayacak imkânlara sahip olması, kuşatmalara uzun süre dayanabilmesi, imkân nisbetinde bir veya birkaç tarafında tabii engeller bulunması gibi şartlar göz önünde tutulmuştur. Kaleler topçuluğun gelişmesinden önceki dönemde sarp, güç erişilir yerlerde kurulmuş ve bunlara yalnız bir taraftan ulaşılabilmesine dikkat edilmiştir.

Kaleler bir veya iki kat halinde inşa edilir, en fazla tehlikeye mâruz kısımlarında ayrıca duvarların dışına bir de hendek oyulur. Duvarlar ateş prensipleri hesaplanarak aralıkları düzenlenen kulelerle

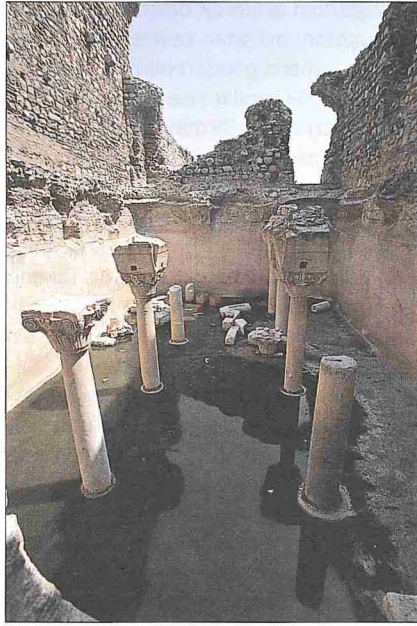
(burç) takviye edilmiştir. Çok eski tarihlerden itibaren kapıların iki burç arasında olmasına önem verilmiştir. Bazı önemli veya tehlikeli kısımlarda, bilhassa kapılarda kule sayısı sıklaştırılarak emniyet artırılmıştır. Kale duvarlarına beden de denir. Bazan kulelere de beden adı verildiği görülmektedir. Duvarların iç tarafında kemerli gözler veya nişler de bulunabilir. Türkçe'de eskiden "kumkuma" denilen bu gözlerle daha sonra Fransızca "cazemat" veya İtalyanca "casamatta" kelimelerinden dönüştürülerek "kazamat" adı verilmiştir. Kalenin etrafında yapılan hendek imkân varsa su ile doldurulur. Kalenin girişini korumak ve hendek üzerinden geçişi sağlamak için bir iner kalkar köprü zincirlere bağlı olarak hendeğin karşı kenarına iner, gerektiğinde yukarı kaldırılarak aynı zamanda kapının önünü perdelemek suretiyle girişi daha da güçlendirirdi. Böylece kaleye dışarıdan giriş imkânı ortadan kaldırılırdı. Bazı büyük kalelerde esas girişin dışarıyla bağlantısı kâğır bir köprü ile sağlandığından köprü'nün üstüne büyük bir kâğır kule yapılmış ve geçişin muhakkak surette bu kontrol kulesi içinden olması sağlanmış. Halep Kalesi bu uygulamaya bir örnek olarak gösterilebilir. Kalenin en zayıf kısmı olan kapının korunabilmesi için küçük kalelerde doğrudan içeri girmeyi engelleyen çeşitli metotlar kullanılmıştır. Kapıların iç tarafında her yanı kapalı ve gerektiğinde kalenin içine bağlantıyı da kesebilen küçük bir avlu bulunur. Hendeği ve köprüyü aşabilen düşmanın kalenin içine yayılmasından burada imha edilmesi böylece kolaylaştırılmıştır. Kapı veya köprüyü koruyan kuleye siperli kale önü veya "hisarpeçe" denir. Bazı kalelerde dışarıda dış duvar veya yine hisarpeçe adı verilen koruyucu alçak bir duvar daha vardır. Arada kalan toprak şerit "şarampol" olarak adlandırılmıştır. Arazi durumu gerektirdiğinde bedenlerin etekleri diplerine yaklaşmayı önlemek için meyilli olarak şekillendirilmiştir. Buna "şiv" (şev) denir. Kale mimarisinin önemli bir unsuru da duvar satırlarının yer yer düzlüğünü giden duvar dirseği, payanda veya mahmuz denilen sivri çıkıntılardır. Antikçağ'ın askerî yazarları tahkimatın güvenilir olması için payandaların ve burçların mahmuz biçiminde sivri olmasını tavsiye etmişlerdir. Kale beden duvarlarının iç taraflarında bulunan merdivenler duvarların üst kenarlarındaki mazgal siperlerinin arkasında uzanan devriye veya seğirdim yolu denilen dar bir yola ulaşır. Duvarların en yu-

karı kenarını teşkil eden, araları açıklıklı, dişler halinde ve ortalama bir insan boyu kadar yükseklikteki kısma siper, mazgal adı verilen açıklıkların aralarında dişler halinde kapalı kısımlar sıralanır. Siper teşkil eden bu kapalı dış halindeki kısımların biçimleri devirlere ve ülkelere göre değişir. Eski Mezopotamya mimarisinde dendanların yukarı uçlarının "V" biçiminde çift uçlu çatal şeklinde iken Antik ve Ortaçağ askerî mimarilerinde bu özelliğe itibar edilmemiştir. Ortaçağ Batı Avrupa askerî mimarisinde bilhassa kulelerin tepesindeki barbataların konsollara oturur küçük kemerler halinde bir çıkıntı üzerinde olmalarına dikkat edilmiştir. Bir kale cezalandırılmak veya işe yaramaz hale getirilmek istendiğinde umumiyetle bu mazgal siperlerinin yıktırılarak savunma gücü azaltılırdı. Kalelerde top kullanımı yaygınlaştıktan sonra namluların ağızları yuvarlak deliklere yerleştirilmiştir. Bazan ahşap kapaklı olan bu deliklere lumbar veya lumbar ağızı denir. Kalenin çeşitli yerlerinde bulunan ok atmaya mahsus pencereler veya ok mazgalları dışarıya çok dar bir açıklık gösteren, fakat içleri geniş yuvalar halindedir. Dışarıdan atılan bir okun dar ağızdan içeri girerek savunucuya bir zarar vermemesi için mazgalların iç kısımlarına özel biçimler verilmiştir. Bazı kalelerin üst kısımlarına ahşap korut veya ahşap metris adı verilen ilâveler yapılmıştır. Duvarların dibine kadar yaklaşan düşmana yukarıdan ateş edebilmek, ok veya taş atabilmek, kaynar su, yağ ve zift gibi yanıcı maddeler dökülebilmek için dışarı taşkın ve altı delikli şahnişinler de vardır. Çıkma mazgal, senkendaz denilen çıkmalar bazan cumba halinde ayrı bir parça oluşturur.

Kale mimarisinin en önemli kısmı kule veya burçlardır. Türkçe'de bu unsuru ifade etmek üzere XV. yüzyılda Rumca'dan alınan "purgos" terimi kullanılmıştır. Aynı kökten gelen burgaz Türkçe'de Burgaz adası, Kumburgaz, Yarımburgaz veya sadece Burgaz, Lüleburgaz gibi yer adlarında yaşamaktadır. Kalenin kulelerinden biri diğerlerinden yüksek ve kuvvetli olarak inşa edilir. Bu kuleye bâlâhisar, erk veya başkule denir. Kalenin ilerisinde uzak mesafeleri görebilen gözetleme kuleleri yapılır. Kalelerde önceleri duvarların veya kulelerin dışına cumba halinde gözetleme kulecikleri yapılmış, sonraları bunlar sadece birer süs unsuru haline gelmiştir. Bazı kalelerde bulunan ve "poterna" denilen küçük kapılar tehli-

ke başlarken örülerek battal hale getirilir. Düşmanı arkadan çevirebilmek veya dışarıya haberci gönderebilmek amacıyla yapılan küçük kapılara ise uğrun veya huruç kapıları denir. Birden bire beliren bir tehlike sırasında kapı kanatlarını kapatmaya veya iner kalkar köprüyü kaldırmaya vakit bulunmadığında kaleye girişi önlemek için yukarıdan giyotin şeklinde inen ağır, kafesli mâniyeler yapılmıştır. Dikenli parmaklık veya asma kapı denilen bu mâniyeler, iki yan duvardaki yivler içinde işler ve özel bir mekanizma ile kaldırılırdı. Kalın ve sağlam ağaçtan yapılan kapı kanatlarının dış yüzleri dövme demirden levhalarla kaplanırdı. Kuzey Afrika'daki bazı basit kalelerde ve İç Anadolu'daki Bizans dönemine ait basit gözetleme kuleleriyle yerleşim yerlerinde girişi önlemek için kanatlı kapı yerine bir kanal içinde yuvarlanarak kapıyı kapatan son derece kalın ve sert bir taştan yapılmış değirmen taşı gibi yuvarlak kitle kullanılmıştır. Kalenin dışı kale önü, içi ise kale meydanı olarak ayırt edilirdi. Kale düşman eline geçtiği takdirde son savunmayı yapabilmek için yüksek ve kapalı bir kısma sığınılırdı. Bu kısma önceleri "ahmedek" (ehmedek), sonraları iç kale denilmiştir.

Kalelerin içinde bir kumandan konutu ile bazan kulelerden birinin içinde veya ayrı bir yapı halinde bir ibadet yeri de bulunmaktadı. Muhafızlar kulelerin veya kalenin içinde ayrı binalarda yaşıyorlardı. Her kalenin yiyecek saklamak üzere kâğır ambarları, koğuşları, özellikle su ihtiyacını karşılamak üzere kuyusu veya sarnıçları da vardı. Bazı kalelerde su ihtiyacını karşılamak, uzun kuşatmalara dayanamak için dışarıdaki bir kaynağa inen tünel biçiminde gizli bir yol bulunuyordu. Osmancık Kalesi'nin Kızılırmak'a, Ankara Kalesi'nin Bent deresine, Karadeniz kıyısında Ünye Kalesi'nin suya inen böyle gizli yolu veya tüneli vardır. Amasra Kalesi'nde kale içinden inen üzeri tuğla tonoz örtülü bir tünel aşağıda bulunan bir su haznesine ulaşıyordu. Bazı kalelerde bu gizli yol çok kuvvetli, sağlam bir su kulesiyle ayrıca korunuyordu. Trakya'da Vize Kalesi'nin bir akarsu kenarında çok kalın duvarlı ve saldırılara göğüs gerebilecek bir su kulesi vardır. Kalelerde genellikle içlerinde yağmur sularının toplandığı taş ve tuğladan yapılmış veya doğrudan doğruya kayaya oyulmuş sarnıçlar bulunmaktadır. Çok büyük ve mimari bakımdan haşmetli sarnıçların bir örneği Arnavutluk'ta Türk devrinden kalma Berat Kalesi'nde görülmektedir. Çok dik bir kaya kitle-

Eskişehir Kalesi'nin kumandan evinin alt katındaki sarnıcı
kalıntıları

sinin tepesinde bulunan Afyonkarahisar Kalesi'nde ise su ihtiyacı yağmur ve kar sularının kayaya oyulan çok sayıdaki küçük sarnıklara toplanması suretiyle karşılanmıştır. Kuzey Anadolu'nun bazı yerlerinde tepelerde yerin derinliklerine inen ve amacının ne olduğu hâlâ aydınlanamamış tünellerin birçoğu Alman araştırmacı Leonhardt tarafından tesbit edilerek yayımlanmıştır.

Tarihin en erken çağlarından itibaren kale mimarisi tekniğin, askerlik ve savaş usullerinin ilerleyişine paralel bir gelişme göstermiştir. Hitit, Urartu, Roma, Bizans ve Haçlı kaleleriyle Osmanlı kaleleri arasında bâriz farklar olmakla beraber hende, çifte duvar sistemi, kapıları çifte burçla koruma gibi bazı önemli esaslar çok eski çağlardan yakın tarihlere kadar kullanılmagelmıştır.

Topçuluğun gelişmesi kale mimarisinde büyük değişiklik meydana getirmiştir. Yeniçağ'da Fransız askerî mimari uzmanı Sebastien Lesprestre Marquis de Vauban (ö. 1707) kale mimarisinde büyük değişiklikler yapmıştır. Yüksek duvarlı ve kuleli kalelerin düşmanın top ateşine kolayca hedef olduğunu gören Vauban kalelerin alçak olarak inşa edilmesini uygun bulmuş ve kalelerden yapılan top atışlarının da alçaktan yapılması prensibini or-

taya atmıştır. Ayrıca tabyalı kale mimarisi düzenini daha da geliştirmiştir. Bu yeni sistemde bilhassa deniz kıyısında bulunan kalelerin kuşatma yapan gemilere karşı top ateşi yapabilmesi için su yüzeyi hizasında ateş edebilecek topların yerleştirilmesine mahsus alçakta lumbur ağızları inşasına önem verilmiştir. Bu yeni kale mimarisi usullerini uygulamak üzere III. Mustafa Fransa'dan Macar asıllı askerî mühendis François Baron de Tott'u İstanbul'a getirtmiştir.

Kale mimarisi XX. yüzyılda modern imkânlarla daha değişik bir şekle girmiştir. Bu yüzyılın başlarında betondan yapılan Fransa-Almanya sınırındaki Siegfried ve Maginot hatları denilen tahkimat bir bakıma kaledir. Ancak bunlar savaş usullerinin ve silâhların inanılmaz gelişmesi karşısında çok çabuk değerini kaybetmiştir. Bu beton istihkâmın Roma çağındaki öncüsü eyalet surlarıdır. Geniş bir arazi üzerinde uzanan bu çeşit bir tahkimat İmparator Hadrianus tarafından II. yüzyıl başlarında kuzeyden inen akınlara karşı Büyük Britanya adasında yapılmıştır. Ancak bu tahkimat basit bir bahçe duvarı gibidir. Limes suru denilen bu türden bir duvarı da İmparator Trayanus bugünkü Romanya'da Dobruca'da inşa ettirmiştir. Böyle bir duvar da VI. yüzyılda İstanbul'u korumak üzere Trakya'nın doğusunda Karadeniz'den Marmara'ya kadar uzanacak surette İmparator Anastasios tarafından yaptırılmıştır. Bu duvarların en meşhuru, Orta Asya'dan gelen Türk akınlarına karşı yapılan kilometrelerce uzunluktaki Çin Seddi'dir. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da, başta Berlin olmak üzere bazı büyük şehirlerde Ortaçağ kalelerine çok benzeyen gayet yüksek ve kalın beton duvarlı (kalınlığı 4 m.) kaleler inşa edilmiştir. "Bunker" denilen bu kaleler 1945'e kadar kendilerinden beklenen görevi yerine getirmişlerdir.

Tarihin en erken çağlarından itibaren insan kendini, ailesini ve yiyeceğini korumak amacıyla evinin etrafını koruyucu bir malzemeyle çevirmiştir. Mezopotamya'da Fırat ve Dicle kıyılarında köşelerinde çıkıntı halinde yarım yuvarlak kuleleri olan, 3-4 m. yüksekliğinde kerpiç duvarlardan ibaret basit kaleler yapılmıştır. Daha sonra tek tek evleri korumak yerine kasaba veya şehri korumak daha faydalı görüldüğünden şehir suru fikri ortaya çıkmıştır. Bazı uçra yerlerde küçük köylerin etrafı dışarıdan gelecek saldırılara karşı yüksekçe bir duvarla çevrilmiştir. Bunun

çok karakteristik örneği Pakistan-Afganistan sınırındaki Hayber geçidi yolu üzerinde görülür. Burada kale şeklinde bir duvarın içinde köy evleri sıkışık bir biçimde yerleştirilmiş olup içeriye ancak tek kapıdan girilebilmektedir. Buna benzer bir duruma Çorum'da rastlanır; yirmi-yirmi beş kadar ev küçük bir cami ile birlikte muntazam bir dikdörtgen duvarın içinde bulunmaktadır. Anadolu'da Eski Kalkolitik çağda (m.ö. 5500 yılına doğru) Hacılar'da, temeli taştan, üstü kerpiçten 2-2,5 m. kalınlığında dikdörtgen duvarla çevrili bir iskân yeri bulunmuştur. Bunun bir şehir suru olmayıp bir mahalleyi koruyan küçük bir kale olduğu düşünülmektedir. Anadolu'nun bilinen en eski kalesi, Orta Kalkolitik çağa ait milâttan önce 3600 yıllarına doğru tarihlenebilen Mersin yakınında Yümüktepe'deki (Soğuksutepe) kaledir. Bunun da temeli taş, üstü kerpiç duvardır. Giriş binası, her iki tarafında duvarlara dayalı kazamatlarıyla tipik bir kale örneğini temsil eder. Duvarlar üzerinde bulunduğu höyüğün biçimine göre uzanmaktadır. Eski Tunç çağında (ortalama m. ö. 3000-2000) Anadolu'da bazı şehir devletlerinin merkezlerinin kaleleri vardı. Batı Anadolu'da Troia (Truva) Eski Tunç devri iki ve üçüncü tahkimatı bunun bir örneğidir. Troia'da kale kapısına çıkan rampaya bitişik temelleri taş, üst yapıları kerpiç dikdörtgen planlı kuleler bulunmuştur. Güneybatı Anadolu'da Miletos'ta Miken devrine ait (m.ö. XIII. yüzyıl) dikdörtgen kuleli bir tahkimat parçası Boğazköy'deki Hitit tahkimat sistemine benzerdir. Hitit mimarisinin hem tekli hem çift duvarlı sistemi askerî mimaride de uygulanmıştır. Çifte duvar olduğu takdirde her iki büyük kulenin ortasına ön sırda bir küçük kule yapılması usulünün V. yüzyılda İstanbul surlarında da uygulandığı görülmektedir. Milâttan önce II. binyıl Hitit devri kalelerinde kapılar iki tarafta kuleler yapılarak korunmuştur. Hititler gerektiğinde suni bir set meydana getirerek kaleyi bu setin üstüne inşa etmişlerdir. Önem verdikleri başka bir husus kalenin içinden dışarıya çıkışı sağlayan gizli huruç poternaları yapmalarıdır. Boğazköy'de, Alacahöyük'te ve Keban bölgesinde bunun örnekleri bulunmuştur.

Milâttan önce I. binyıl içinde bilhassa Doğu Anadolu'da Urartu medeniyeti kale mimarisi örneklerinin en mükemmeli Van yakınında Çavuştepe'de yer almaktadır. Tarihin her devrinde önemli bir tahkimat olan Van Kalesi'nin öncüsü olarak

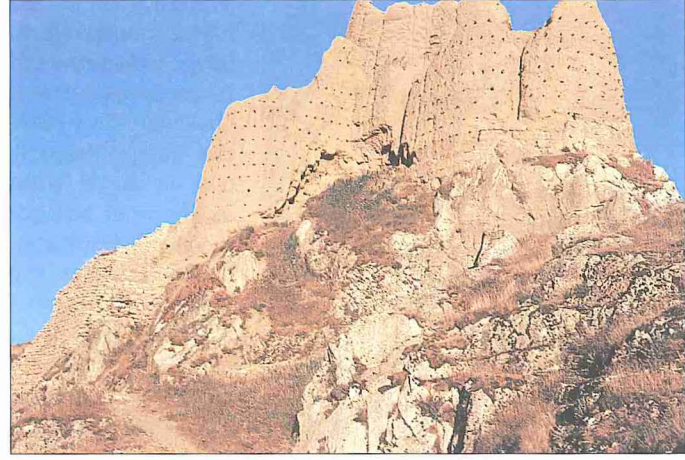
da bir Urartu kalesinden parçalar bulun-
maktadır. Van Kalesi daha sonra Osmanlı
devrinde de güçlendirilerek kullanılmış,
içine bir de kubbeli cami inşa edilmiştir.

Yunan kale mimarisi Anadolu'nun eski
askerî mimari geleneklerinden geniş öl-
çüde faydalanmıştır. Yunan kale mimari-
si daha çok şehir surları çerçevesi içinde
incelendiğinden başlı başına kale olarak
üzerinde durulacak yapı azdır. Bununla
birlikte eski İzmir'de çevredeki dağlarda,
Bayraklı'da birtakım küçük kaleler tesbit
edilmiştir. Batı Anadolu'daki eski Yunan
şehirlerinde esas surların dışında, savun-
ma amacıyla çevredeki hâkim tepe ve
dağlarda birbirini görebilecek şekilde yer-
leştirilmiş tek kuleden ibaret küçük ka-
leler yapılmıştır. Helenistik dönemde ve
Bizans döneminde Toros dağları yamaç-
larında Akdeniz'den gelen tehlikeleri gö-
zetlemek üzere çok sayıda kare planlı kule
inşa edilmiştir. Bunlardan en eskileri olan
Ovacık'taki Helenistik devre ait kule yapı-
sının duvar tekniği diğerlerinden çok da-
ha itinalı olup kapısının üstünde kabart-
ma olarak işlenmiş kalkan, kılıç gibi askerî
araç tasvirleri bulunmaktadır. Toroslar'ın
arka tarafında yüksek bazı arazi engebe-
leri üstünde de tek burçtan ibaret gö-
zetleme yerleri vardır. Anadolu'nun eski
askerî mimari geleneklerini başka çevre-
lerde de bulmak mümkün olmaktadır.
Meselâ Kıbrıs'ta milâttan önce 1200-1000
yıllarına ait olduğu tahmin edilen Nitovik-
la Kalesi, 40 x 40 m. ölçüsünde bir kale
olup köşelerde kare planlı kuleleri bulun-
makta ve kenarda olan girişi çifte kule
arasına açılmaktadır.

Roma devrinde sadece sınırlara yakın
yerlerde veya barbar akınlarının tehdit
ettiği bölgelerde garnizonları barındır-
mak üzere ahşap veya kâgir castrumlar
yapılmıştır. Bunlar özellikle Kuzey Afri-
ka'da, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da
ve daha çok İran'dan gelen tehlikelere
karşı Mezopotamya bölgesinde inşa edil-
mişti. Kare veya dikdörtgen biçimli bir
sahayı çeviren bir duvardan ibaret olan
castrumların köşelerinde, girişinde ve
eğer duvarlar fazla uzun ise aralarında
kuleler bulunuyordu. Castrum tipi kale
mimarisi uzun süre devam etmiş, hatta
VI. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu
Kuzey Afrika'da yeniden hâkimiyet kur-
mak üzere buraları istilâya başladığında
garnizonlarını acele yapılmış bu çeşit irili
ufaklı kalelere yerleştirmişti. 540-544 yıl-
ları arasında yapılan Setif, 125 x 112 m.
ölçüsünde bir dikdörtgen teşkil eden Kasr
Bellezma, Tobna, Laribus, Lemsâ gibi ka-

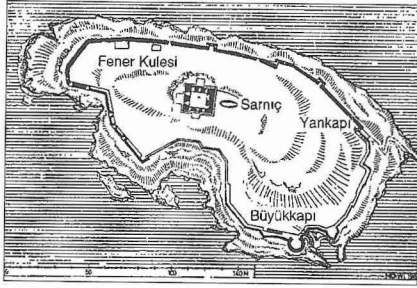
leler bu tür yapıların başlıca örnekleridir.
Kuzey Afrika'da aynı devirde inşa edilen
daha ufak bazı kaleler basit bir duvardan
ibarettir. Bu kalelerde giriş gerektiğinde
bir yiv içinde döndürülerek yürütülen ve
menfezi çok kalın bir taş kitlesinden yon-
tulmuş değirmen taşına benzeyen bir
taşla kapatılmıştır. Roma castrumların-
dan bazıları zamanla içinde bir şehrin ge-
lişmesi sayesinde bir şehir suru halini
almıştır. Hadrianopolis'in (Edirne) eski kıs-
mı buna bir örnek teşkil eder. Sînâ çölü
sınırında Aynülkudeyrat'ta devri tesbit
edilemeyen castrum tipinde uzun ve dik-
dörtgen biçiminde bir kale bulunmuştur.
Sivas'a yakın Aziziye dolaylarında Uzun-
yayla denilen otlakta 1907 yılında tesbit
edilen castrumun kare bir alanı sınırlayan
duvarlarında kuleler vardır. İçinden bir
dere geçen kalenin önünde bir hendek
olduğu düşünülmektedir.

Bizans İmparatorluğu İran'dan gelen
Sâsânî, güneyden gelen Arap, Karadeniz'-
den gelen Rhôs akınları karşısında Ana-
dolu'nun muhtelif yerlerinde kaleler yap-
mıştır. Çevreye hâkim bir yüksekliğin üs-
tünde, belirli bir planı olmaksızın arazi
biçimine uydurularak inşa edilen Bizans
kalelerinin bir kısmı Konya Ereğlisi yakı-
nında Tont Kalesi gibi önemli geçit yer-
lerini kontrol eden basit gözetleme ka-
leleridir. Kastamonu Kalesi örneğinde oldu-
ğu gibi bazıları da önemli bir şehrin yu-
karısında feodal bir soylunun yaşadığı,
aynı zamanda çevreyi koruyan bir kale
niteliği taşımaktadır. Amasra Kalesi gibi
bazı kaleler ise gemilerin sığınabileceği
tabii limanların hâkim bir yerinde deniz
ticaret yolunu korumak amacıyla yapılmıştır.
Bizans kalelerinin birçoğu da İs-
tanbul yolunu kapatacak surette inşa
edilmiştir. Bunların içinde en iyi biçimde
kalmış olanı Gebze önündeki Eskihişar

Van Kalesi

denilen kaledir. Hem İzmit-İstanbul yo-
lunu, hem İzmit körfezinin iki yakası ara-
sındaki deniz geçişini kontrol altında tu-
tan bu büyük kalenin esas Komnenoslar
dönemine (XI-XII. yüzyıl) ait olup Palaiolo-
goslar devrinde (XIII. yüzyıl sonları-XIV.
yüzyıl başı [?]) büyütülmüş ve kuvvetlen-
dirilmiştir. İstanbul Boğazı'nın girişinde
Kavaklar'da karşılıklı olarak inşa edilen iki
kaleden Anadolukavağı'ndaki daha iyi ko-
runmuştur. Yanlış olarak Ceneviz Kalesi
olarak adlandırılan bu kale Bizans'ın son
dönemine aittir. Kapısının üstünde ve ku-
lelerde görülen mermer üzerine işlenmiş
armalar ve kaleyi enine bölen yine burçlu
duvarın bir kulesindeki tuğladan işleme
iki satırlık kitâbe bu yapının Bizans döne-
mine ait olduğunu göstermektedir. Bi-
zans devrinde doğudan gelen akınlara
karşı koymak üzere İzmit körfezinin ku-
zey kıyısında bir dizi küçük kale yapılmış-
tır. Ancak bugün bunların izine pek rast-
lanmamaktadır. Aynı şekilde Yalova ve İz-
nik arasındaki bir tepede bir Bizans kale-
si bulunmaktadır. Batı Anadolu'da da Bi-
zans dönemine ait çeşitli tip ve ölçülerde
pek çok kale vardır. Bunların en gösteriş-
lisi, Selçuk ile Tire arasında 300 m. yük-
sekliğindeki bir tepede inşa edilen ve yol-
ları kontrolü altında tutan Keçi Kalesi'dir.
Oldukça intizamlı planı olan bu kalenin
Laskarisler (XIII. yüzyıl) devrine ait olduğu
sanılmaktadır. Bizans döneminde kıyılar-
daki adacıklar üzerinde de kaleler yapılmıştır.
Şile önündeki tek kuleden ibaret
adacık bunlara örnek olarak gösterilebi-
bilir. Batı Anadolu'da Kuşadası'nda adacı-
ğın ortasında önce kare planlı kuvvetli
tek bir kule yapılmış, muhtemelen Türk
devrinde bu tahkimat duvarların eklen-
mesiyle kuvvetlendirilerek önemli bir ka-
le haline dönüştürülmüştür. Güney Ana-
dolu'nun Akdeniz kıyısındaki Ortaçağ'-

Kuşadası Kalesi'nin planı

da en önemli limanlarından olan Gorigos (Korykos) Limanı ve Kalesi karşısındaki adacık üzerindeki Kızkalesi'nin 1206'da tamir edilmesi ve kuvvetlendirilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Toros geçitlerini kontrol için yaptırılmış olan Yılan Kalesi sarp bir kayalık tepenin üstünde intizamsız bir plana göre yapılmıştır. Kale'nin duvarları, burçları ve saray kısmı bütün mimari özellikleriyle ayakta. İslâm ülkeleriyle çevrili olarak küçük bir hristiyan emirliği kuran Klikia Ermenileri kendilerini koruyabilmek için çevreye hâkim yüksekliklerde kaleler inşa etmiştir. Bunlardan Adana dolaylarında merkezleri olan Sis'teki (şimdi Kozan) Yılan Kalesi ile esas Antikçağ'a inen Anavarza Kalesi dikkati çeker. Bu ikincisi çok sarp bir tepenin zirvesinde olup en uç bölümüne erişmek hemen hemen imkânsızdır. Taşucu İskeleyi'nin batısında çevreye çok hâkim bir tepenin üstünde olan Tokmar Kalesi muhtemelen bir Ortaçağ kalesi olup Akdeniz'den gelecek akınlara karşı koymak ve kıyıda Tahtalimanı denilen yerden arkalara doğru uzanan vadiye girişi engellemek üzere yapılmıştır. Güney Anadolu'nun daha başka yerlerinde de kıyıya kadar inen vadilere hâkim tepelerde Bizans devrine ait tahkimat kalıntıları görülür. Silifke dolaylarında Yenibahçe vadisinin yukarı kesimlerinde karşılıklı olarak en hâkim tepelerde Meydan ve Takkadın adlı iki kale, batısında duvar örgüsü kısmen Helenistik, kısmen Bizans yapı tekniğine uyan ve batıdaki şatoları andıran Barakçı denilen bir yapı bulunmaktadır. Yılan Kalesi ve bu bölgedeki diğer bazı kaleler Türk devrinde boş bırakılmış, bazı kaleler ise tamir ve tâdil edilerek kullanılmıştır. Türk devrinde çok büyütülen Silifke Kalesi ile Karamanoğulları ve Osmanlılar devrinde genişletilerek daha kuvvetli hale getirilen Anamur-Mamuriye Kalesi bu tür

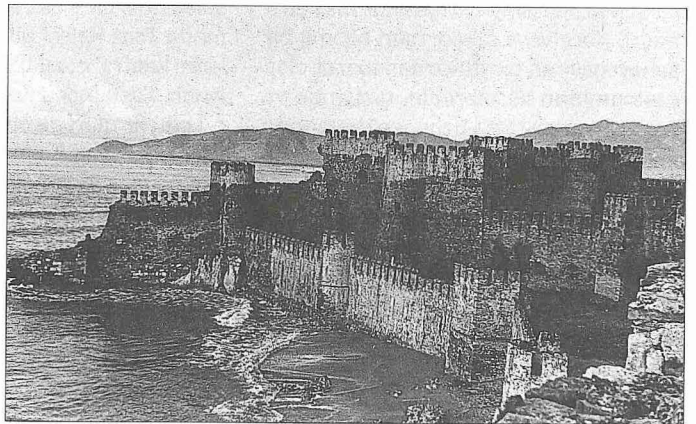
kalelere örnek olarak verilebilir. Anamur Kalesi, muntazam bir Ortaçağ kalesinin bütün özelliklerine sahip vakur ve romantik görünüşlüdür. Akdeniz kıyılarının deniz kenarında yükselen diğer tahkimatı olan Gorigos Kalesi, II veya III. yüzyıla ait olup bir anayol üstündeki Roma kapısının etrafında inşa edilmiş, Bizans'ın, Ermeniler'in, Haçlılar'ın, Karamanoğulları'nın ve Osmanlılar'ın elinde görevine devam etmiştir. Büyük kulelere sahip kare biçimli yapının etrafında suyunu denizden alan geniş bir hendeğin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bazı kaleler âni bir tehlikeye veya akına uğrayan şehir veya kasabayı korumak üzere buraya hâkim yüksekçe bir yerde acele devşirilen eski yapı taşlarıyla inşa edilmiştir. Meselâ Amasra Kalesi, IX. yüzyılda Karadeniz'den gelen bir hücumun hemen arkasından İlkçağ binalarından sökülün taşlarla yapılmıştır. XIV. yüzyıldan itibaren Amasra Cenova'nın (Ceneviz) bir kolonisi haline geldiğinde kalenin çeşitli yerlerine Cenova armalarını tasvir eden mermer plakalar yerleştirilmiş, bundan dolayı yapı genellikle bir Cenova eseri sanılmıştır. Aynı durum, Trakya'da Meriç ırmağının denize döküldüğü yerdeki Enez Kalesi için de söz konusudur. Antik büyük Efesos şehrinin hâkim bir yüksekliğinde sonraları yapılan kalesi de devşirme taşlardan inşa edilmiştir.

Bazı kaleler, çok değişik amaçlarla yapılmış olan eski devir yapılarının değiştirilmesi ve gerekli kısımların eklenmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Meselâ Didima'daki büyük Apollon Mâbedi, Ortaçağ'da önüne kavisli bir duvar eklenerek kaleye dönüştürülmüştür. Miletos'taki büyük tiyatro ise Bizans devrinde bir kısmı köşelerinde kuleler olan duvarlar yükseltilerek bir kaleye temel olmuştur. Bizans döneminde bazı manastırlar bir kale

görünüşünde yapılmıştır. Söke dolaylarında eski Latmos bölgesinde Bafa gölü adacıklarında bu tür manastırlar görülmektedir. Gölün kıyısında etrafı tahkim edilmiş bir dinî tesis (Yediler Manastırı) vardır. Böyle bir manastır da Konya Ereğlisi'nin doğusunda İvriz yakınında Ambar deresini vadisinde bulunmaktadır (Kızlar Manastırı). Halep yakınında Simeon Stylites Ziyaretgâhı ve etrafındaki büyük manastır topluluğu da etrafı duvarla çevrili ve kuleli bir kale görünüşünde inşa edilmiştir. Bunun daha küçük bir örneği Türkiye'nin Suriye sınırına yakın Genç Simeon Manastırı'dır. Kale görünüşündeki büyük manastırlar Bizans devri sonlarında ve Osmanlı devri içinde Aynoroz yarımadasında yapılmıştır. Kale karakterindeki manastırların en gösterişlisi Sînâ çölünde içinde camisi de olan Katherina Manastırı'dır.

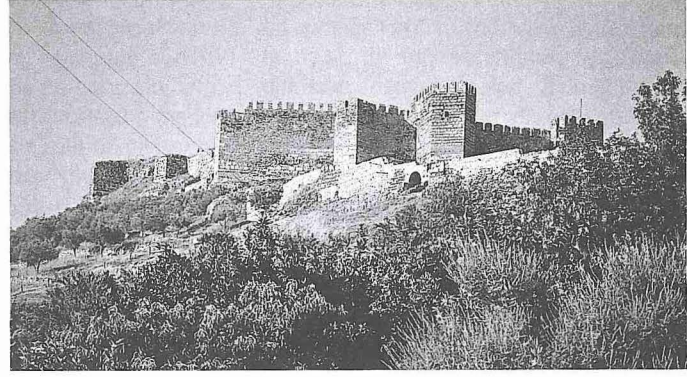
Kale mimarisinin en dikkat çekici örnekleri Suriye, Lübnan ve Filistin'de Haçlı seferleri sırasında inşa edilmiştir. Ayrıca Kıbrıs ve Rodos'ta, hatta Güney Anadolu'da Haçlı seferleri esnasında yapılmış kaleler bulunmaktadır. Akkâ'da Saint Jean şövalyelerinin kalesi muhteşem görünüşlü bir Avrupa kalesi idi. Sayda Kalesi ise bir adacık üzerinde kurulmuş ve kara-ya bir köprü ile bağlanmış kıyı kalesidir. Bu bölgenin en büyük ve en önemli Haçlı kalesi, Antakya'nın güneyinde bir Bizans kalesinin kalıntıları üzerinde XII. yüzyılda inşa edilen ve 1188'de Selâhaddin-i Eyyûbî tarafından fethedilen Sabyûn Kalesi'dir. Lazkiye Limanı'nı karadan gelecek tehlikelerden koruyan kalenin duvarları 4-5 m. kalınlığında idi. Düzlûğe bakan tarafında 140 m. boyunda, 20 m. genişliğinde ve 28 m. derinliğinde, kayadan oyulmuş kuru bir hendeği vardı. Trablus'un 50 km. iç tarafında Şövalyeler Kraki denilen 1099'dan sonra yapılmış çok önemli

Mamuriye
Kalesi'nin
deniz tarafı
surları

bir kale bulunmaktadır. Eski bir İslâm kalesinin kalıntıları üzerine oturtulan bu kale Selâhaddin-i Eyyûbî'nin hücumlarına dayanmış, ancak 1271'de Sultan I. Baybars tarafından fethedilmiştir. En kuvvetli ve en gösterişli askerî mimari örneklerinden olan bu kale bugün bile sağlam durumdadır. Akkâ'nın 20 km. kuzeydoğusundaki Montfort Kalesi de 1229'da yapılmış bir şato ve etrafındaki kuleli duvarlardan meydana gelmiştir. Ölüdeniz'in doğusunda ve Şam-Kızıldeniz hac yolu üzerinde 1142'de Payen le Bouteillers tarafından inşa ettirilen Kerak Kalesi de sağlam taş duvarları ve geniş hendeğiyle dikkati çeker. Bu kale Selâhaddin-i Eyyûbî tarafından güçlükle zaptedilmiştir.

Haçlılar döneminde Kıbrıs'ta Batı mimari üslûbunda kaleler inşa edilmiştir. Bunların en tanınmışlarından biri adanın kuzey kıyısında, Girne yakınında yüksek bir tepede eski bir Bizans manastırı kalıntıları üzerine yapılan Hilarion Kalesi'dir. 1228'den itibaren II. Frederick'le Lusignanlar arasındaki çekişmelere konu olan kale 150 yıldan fazla yazlık saray olarak da kullanılmıştır. 1489'dan sonra terk edilen Hilarion Kalesi, uzun yüzyıllar harabe halinde durduktan sonra 1964'ten itibaren yeniden tarihî bir rol oynamış ve Anadolu'ya bağlantı sağlayan tek Türk köprübaşı olarak Kıbrıs mücahidleri tarafından bir süre kullanılmıştır. Kıbrıs'ta Magosa'da (Famagusta) tabyalı bir şehir surunun doğu köşesinde çok muntazam planlı bir iç kale yükselir. Kıyıda inşa edilmiş olan Girne Kalesi ise bir Avrupa sa-

Ayasuluk
tepesi
üzerindeki
Efesos
Kalesi –
Selçuk /
İzmir

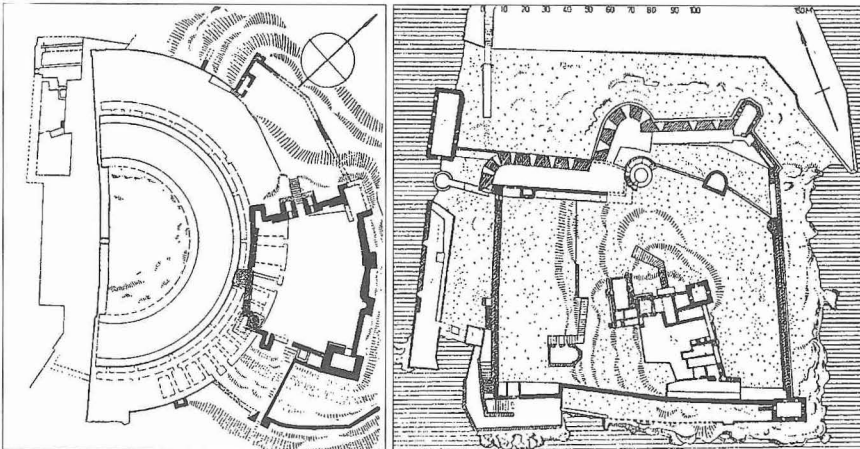
ray-şato ve kalesi karakterindedir. Adanın güney kıyısındaki Limasol (Leymosun) Kalesi ise önce dörtköşe birkaç katlı sadece tek kule halinde yapılmış, daha sonra kulenin etrafını saran çok kalın duvarlı bir kanat eklenerek kale meydana getirilmiştir.

Avrupalılar'ın Yakındoğu'da yaptıkları askerî mimarinin en muhteşem örneği, Saint Jean şövalyelerinin bir süre merkezi olan Rodos adasının şehir surudur. Türkler devrinde de bakımına itina edildiğinden mükemmel bir hale gelen kale hem şehri hem de önemli bir sığınak olan limanı koruyordu. Şövalyelerin Anadolu yakasındaki iki kalesinden İzmir Limanı ağzındaki ortadan kalkmıştır. Bodrum'daki kale ise bugün bütün haşmetiyle ayakta durmaktadır. Ortaçağ'da Petrunioon veya Castrum Sancti Petri olarak adlandırılan Bodrum Kalesi, bir dil üzerinde muhtemelen Bizans devrine ait bir kale kalıntısının yerinde iki kuvvetli kule olarak kurulmuş, XV ve XVI. yüzyıl başlarında ge-

nişletilerek daha kuvvetlendirilmiş, top atışı yapabilecek tabyalarla desteklenmiştir. 1522'de fethedilen Bodrum Kalesi bütün Osmanlı devri boyunca görevine devam etmiştir. Sahibi olan şövalyeler çeşitli milletlerden olduklarından kalenin duvarları ve kuleleri onların değişik asalet armalarıyla süslenmiştir. Bu durum kalenin en ilgi çekici özelliklerinden biridir. Kızkalesi adı verilen Korykos Kalesi, önündeki adacık üzerindeki kale ile birlikte ve Antalya Kalesi de bir süre Haçlılar'ın eline geçmiştir.

Anadolu'nun pek çok yerinde tepelerin zirvelerinde kale harabeleriyle karşılaşmakta olup bunların kullanıldıkları çağlardaki adları ve yapıldıkları tarihler bilinmemektedir. Duvar örgüleri birçok halde belirli bir teknik göstermediğinden bu yapıların ancak içlerinde rastlanabilecek çanak çömlek kırıklarının yardımıyla hangi medeniyete ait oldukları tahmin edilebilmektedir. Bizans devrine ait oldukları sanılan bazı küçük kalelerin Türk ilerleyişi karşısında acele olarak yapılmış ve sadece çevredeki köy halkının sığınması için düşünülmüş yapılar olduğu ileri sürülmeseyse de bu görüş henüz kesinlik kazanmamıştır. Ankara'nın kuzeyinde Çubuk yakınındaki Aktepe Kalesi 180 m. uzunluğunda ve 40 m. eninde, içinde üç sarnıç bulunan ve sadece kaba taşlardan yapılmış oval biçimli bir duvardan ibaret çok basit bir kaledir. Aynı çevrede Yukarı Çavundur Kalesi'nde ise belirli bir askerî mimari anlayışının uygulandığı görülür. 80 m. uzunluğundaki bu kalenin tek girişi bir kule ile korunmuştur. Kastamonu civarındaki Kızkalesi 80 x 20 m. kadar ölçüde, kaba taş duvarlı ve tuğla kuleli, içinde sarnıcı olan bir kaledir. Türkiye'nin en doğusunda Sarıkamış yakınında bir orman içinde Keklik deresi mevkiinde Kızlar Kalesi denilen bir kale harabesi bulunmaktadır. İç ve dış kaleden oluşan bu tahkimatin esas muhtemelen bir Urartu ka-

Miletos Tivatrosu'nun duvarlarından faydalanılarak inşa edilen kale ile Bodrum Kalesi'nin planları

lesidir. Önemli bir yol kavşağında bulunan kale yüzyıllar boyunca kullanılmış, hristiyanlar döneminde içine bir de şapel inşa edilmiştir. Kalenin Osmanlı devrinde yapılan ilâve restorasyonlarla çok yakın yıllara kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kastamonu - Azdavay yolu üzerindeki Avlu Kale ise yüksek bir tepe üzerinde tipik bir karakol kalesidir. Böyle küçük karakol kalelerine pek çok yerde, hatta İstanbul yakınlarında da rastlanmaktadır. Karakol kaleleri kıyılarda, denize ve küçük koylara hâkim tepelerde inşa edilmiştir. Özellikle Karadeniz kıyılarında bu çeşit basit kale kalıntıları bugün de görülebilmektedir. Bunlardan biri Akçakoca yakınında, biri de Sarıyer'den Kilyos'a giden yolun solunda Uskumru köyünde bulunmakta olup yabancı seyyahlar bu kaleyi Roma devri şairlerinden birine yakıştırarak Ovidus'un evi olarak adlandırmışlardır. Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na girişi korumak üzere Anadolu yakasında Riva deresinin denize döküldüğü yerde Riva Kalesi olarak adlandırılan bir tahkimat vardır. Kilyos Kalesi'nin simetriğini teşkil eden bu yapının yerinde Bizans çağında bir kalenin bulunduğu bilinmekteyse de bugün görülen kale Osmanlı dönemine ait olup XVIII. yüzyılda inşa edilmiştir. Karadeniz kıyılarında doğuda Trabzon-Rize arasında hâkim noktalardaki küçük kaleler, Batı Almanya'da Ren (Rhein) ırmağı üzerine yapılmış, gelip geçenlerden haraç alan derebeyi şatolarının benzeri olup bölgedeki derebeylerine ait olduklarına ihtimal verilebilir. Bunlardan biri Zil Kalesi'dir.

Anadolu'da ve Türk hâkimiyetine giren memleketlerde pek çok yeni kale inşa edilmiş, ayrıca stratejik bakımdan önemli olan yerlerdeki bazı eski kaleler onararak veya yeni parçalar eklenerek, hatta birçok durumda tamamıyla yeniden yapılarak birer Türk kalesi haline getirilmiştir. Anadolu'da hüküm süren beylikler ve Selçuklular, sahip oldukları şehir ve kasabaların etrafını surla çevirerek veya bir kale ile koruyarak emniyete almışlardır. Bu arada önemli yolları kontrol etmek üzere çok sarp tepelerde genellikle tek bir burçtan ibaret küçük kaleler de inşa edilmiştir. Bunlardan biri olan ve Konya'dan Mut üzerinden Akdeniz'e kavuşan yolun kenarında bulunan Mavga Kalesi, ovaya hâkim ve tırmanılması kesinlikle mümkün olmayan bir kaya kitlesinin tepesindedir. Bir Ermeni kalesi olduğu iddia edilen bu kalenin burcunun üzerindeki büyük kitâbe bunun bir Sel-

çuklu yapısı olduğunu göstermektedir. Kırşehir yakınında sarp bir tepenin zirvesinde bulunan Cemele Kalesi'nin Selçuklu devrinde de adı geçtiğine göre bu dönemin eseri olması muhtemeldir. Ordu yakınında Mesudiye çevresindeki bir kalenin de XIII. yüzyıldan itibaren bölgeye hâkim olan Türkmen beyleri tarafından yaptırıldığı ileri sürülmüştür.

Şehirlerin gelişerek kaleden dışarı çıkması veya yapının tahrip olması pek çok yerdeki tahkimatın kale mi yoksa sur mu olduğunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Meselâ Harput veya Alanya tamamıyla sur içinde iken şehir zamanla duvarların dışına taşmış ve şehir suru karakterinde olan tahkimatları şehirden ayrı birer kale haline gelmiştir. Kayseri, Antalya gibi şehirlerde sur içinde yerleşme devam etmekle beraber şehir dışarıya doğru gelişmiştir. Selçuklular'ın merkezi olan Konya'da ise bugün ne dış kale ne de iç kale kalmıştır. Selçuklu veya Beylikler devri kalelerinin pek çoğu daha eski kalelerin yerini almıştır. Meselâ Alanya - Antalya arasındaki Alara Kalesi 1223'te fethedildikten sonra âdeta yeni baştan yapılmıştır. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Atina'da esas Türk kalesi Akropol etrafında idi. Şehir aşağıdaki düz arazide genişlediğinde kalenin çevresi fazla yüksek olmayan sur duvarıyla çevrilmiştir. XIX. yüzyılda Yunan ayaklanması sırasında şehrin Türk halkı Akropol'deki kaleye sığınarak aşağı şehri işgal eden Yunanlılar'a karşı uzun süre burada direnmişlerdir.

Selânik şehrine hâkim tepedeki Yedikule denilen heybetli kale, kapısının üzerindeki 833 (1429-30) tarihli kitâbeden de anlaşıldığı gibi bu şekliyle bir Osmanlı yapısıdır. Şehir genişlediğinde kıyıya kadar uzanan duvarlar ortadan kalkmış, yalnız deniz kıyısındaki ünlü beyaz kule ayakta kalmıştır. Yunanlılar bunun bir Venedik yapısı olduğunu iddia etmekte iseler de kapısının üstünden sökülen, ancak metni Evliya Çelebi tarafından verilen 942 (1535-36) tarihli kitâbesi bunun Osmanlı eseri olduğunu göstermektedir. Karahisarısâhib (Afyonkarahisar) Kalesi de çok sarp bir kaya kitlesinin tepesinde intizamsız bir düzene göre inşa edilmiş olup içinde bir iskân olduğu anlaşılmaktadır. Tek girişi yanındaki kitâbesi kalenin Selçuklu devrine ait olduğunu göstermektedir. Zirvede kayadan oyulmuş su sarnıçlarından birinin yanındaki çeşmenin ön yüzündeki bir Grekçe kitâbeden

burada Bizans devrinde de bir kale olduğu belli olmaktadır. Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı kaynaklarında adı geçen Konya civarında Takkelidağ üzerindeki Gevele (Kevele) Kalesi Karamanoğulları'nın son sığınaklarından biridir. 1467'de Osmanlılar'a geçen bu kalenin de çok eskiye giden öncüsü olmalıdır. Tokat Kalesi de böyle dik bir tepe üstünde devşirme taşlarla yapılmıştır.

Türk kaleleri bir iskân yerini korumak üzere birkaç tabaka duvarla yapılmış veya mevcut bir kale etrafında gelişmiştir. Bu gibi durumlarda arazinin en hâkim yerinde bir iç kale kurulmuştur. Önemli geçit yerlerini kontrol altında tutan kaleler de yapılmıştır. Kırşehir yakınında yüksek bir dağın zirvesindeki Cemele Kalesi muhtemelen stratejik bir tahkimattır. Bazı merkezlerde şehri koruyan dış surlar ortadan kalktığından iç kale müstakil bir yapı olarak kalmıştır. Karaman Kalesi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bir höyük etrafında yayılan Karaman (Lârende) şehri, Fâtih Sultan Mehmed devrinde Gedik Ahmed Paşa tarafından ele geçirildiğinde höyüğün üstündeki iç kale yeni baştan inşa edilmiştir. Dış sur ortadan kalktığından kale yüksek duvarlı, köşelerinde kare, yuvarlak ve çokgen burçları olan kitlesel bir tahkimat olarak kalmıştır. Belli başlı Türk kalelerinde orta hisar ve dış hisarlardaki yerleşmeler zamanla dışarı kaymış, hatta pek çok durumda aşağıdaki düzlük araziye inmiş, böylece kale ile yerleşme yeri kaynaşması ortadan kalkmıştır. Amasya, Tokat, Van kaleleri buna örnek gösterilebilir. Esası Hitit çağına kadar inen Ankara Kalesi'nde sarp bir kaya kitlesi üstünde ve etrafında gelişen tahkimatın hâkim unsuru en tepedeki iç kaleyi teşkil eden Akkale'dir. Orta Bizans döneminde çok kuvvetli burçlarla güçlendirilmiş bir sur Ankara'yı çevrelemiş, surun yapımında İlkçağ'a ait yapı taşları ve hatta su künkleri kullanılmıştır. IX. yüzyılda yapılan bu inşaattan sonra kale Selçuklular ve İlhanlılar döneminde restore edilmiştir. XVII. yüzyılda şehrin dış sınırlarını Celâfililer'den korumak amacıyla aşağıdaki düzlükte inşa edilen en dış sur bugün ortadan kalkmıştır. Osmanlı devrinde yenilendiği anlaşılan Mut Kalesi diğer Anadolu Türk kalelerinde pek görülmeyen bir özelliğiyle dikkati çeker. Bu kalenin iç kale kısmında yüksek ve yuvarlak bir başkule bulunmaktadır. Avrupa şatolarının donjonlarını andıran böyle bir başkule Selçuklu devrine ait olan Alanya (Alâiye)

Kalesi'nde de görülür. Burada da güzel bir tersane binasının hemen yanında Kızılküle olarak adlandırılan çok köşeli bir plana sahip heybetli bir burç vardır. Tam ortasında bir de sarnıcı olduğuna göre bu kulenin gerektiğinde düşmana tek başına direnebilmesi düşünülmüştür.

Yoğun yerleşim yerlerinin dışında ve kervan yollarının kenarında inşa edilen ribâtların etrafı yüksek bir duvarla çevrilerek emniyete alınmış, böylece bunlar küçük birer kale karakterini kazanmıştır. Bunlardan tipik bir örnek, Kayseri'nin dışında Eretnaoğulları döneminde yapılan ve yanlış olarak Köşk Medrese diye adlandırılan yapıdır. Anadolu'da şehirlerarası yolların kenarında bulunan ve aslında ri-bât olarak düşünülmüş olan han ve ker-vansarayların birçoğu sağlam yüksek duvarlarıyla yolcuları saldırılardan koruya-bilecek küçük kale niteliğinde yapılarıdır.

Osmanlılar stratejik bakımdan çok büyük önemi olan yerlerde kaleler inşa etmişlerdir. Bunların başında Çanakkale ve İstanbul boğazları gelir. İstanbul Boğazı'ndaki Anadoluhisarı ve Rumelihisarı buradan geçişi kontrol altında tutmak gayesiyle yapılmış Ortaçağ kaleleridir. Fâtih Sultan Mehmed devrinde şehrin kara tarafı surlarına bitişik olarak inşa edilen Yedikule Hisarı Batı kale mimarisine büyük benzerlikler gösteren, askerî mimari-deki yenilikler göz önünde tutularak yapılmış bir kaledir. Esasları XV. yüzyıla ait olduğu kabul edilen Çanakkale Boğazı kalelerinden Kilitbahir Kalesi son derece ilgi çekici bir plana sahiptir. Kıyıda yükselen üçgen biçimli çok yüksek bir başkulenin etrafı 20 m. kadar yükseklikte, üç yapraklı yonca biçiminde bir duvarla çevrilmiştir. İç kalenin etrafını alçak bir duvar çevirir. Bu duvarın dışında da suyunu denizden alan geniş bir hendek vardır. Ayrıca bu esas kalenin güney tarafına üçgen biçiminde etrafı duvarla çevrili bir avlu eklenmiş, bunun güney ucuna yuvarlak bir burç inşa edilmiştir. Kilitbahir Kalesi'ne evvelce kuzey tarafındaki, hendek üzerine inen ahşap bir köprüden girildiği anlaşılmaktadır. Kilitbahir'in karşısında Anadolu yakasında yükselen Kal'a-i Sultâniyye de XV. yüzyılda yapılmış olmakla beraber sonraları çok değişmiş, XIX. yüzyılda modern tabyalar eklenerek kısmen orijinal biçimi bozulmuştur. İlk yapıldığında denize bir çıkıntı halinde olduğu ve üç tarafının su ile çevrildiği kolaylıkla tahmin edilebilen bu kalede ortada dikdörtgen

biçiminde yüksek bir başküle bulunmakta, başküleyi köşeleri ve duvarlarının ortaları yarım yuvarlak burçlu bir kılıf yine dikdörtgen bir plana göre çevirmektedir. Çanakkale Boğazı'nda önemli bir kale de Gelibolu'da yapılmış, ancak bu kaleden günümüze pek az şey kalmıştır. Boğazın daha güneyindeki Seddülbahir ve Kumkale adlarındaki karşılıklı iki kale XVIII. yüzyılda inşa edilmiştir.

Anadolu kıyılarındaki kaleler denizden gelecek düşman hücumlarına göğüs germek amacıyla yapılmıştır. Bunlardan II. Bayezid devrine ait Çeşme Kalesi heybetli mimarisine dikkati çeker. İzmir körfezi girişini kontrol altında tutan Yenikale ise köşelerdeki tabyaları, avlu ortasında yükselen dörtköşe kulesiyle Kal'a-i Sultâniyye'yi andırmaktadır. Silifke yakınındaki Ağa Limanı Kalesi modern savaş tekniklerine uygun olarak yapılmış bir tahkimattır. Burada ortasından bir duvarla ayrılmış üçgen biçiminde iki avlu vardır. Karadeniz kıyılarında Rus gemilerinin akınlarına karşı bazı eski kalelerin kuvvetlendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bunların başında tarihe hapis ve sürgün yeri olarak da geçen Sinop Kalesi gelir. Rus gemilerinin akınlarına karşı ıssız ve çıkarma yapmaya müsait koyları koruyan küçük kalelerin güzel bir örneği Akçakoca yakınındaki Çoban Kalesi'dir. Kilyos Kalesi boğaz girişini korumak üzere XIX. yüzyılda yapılmıştır. Kale köşeleri tabyalı, kesme taştan dört köşe biçiminde, muntazam planlı ve gemilerin top ateşlerine az hedef vermesi için çok basık olarak inşa edilmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ordusu, Toros dağlarındaki boğazları kontrol amacıyla çok değişik bir mimariye sahip kaleler inşa etmiştir. Anadolu'daki yüzlerce irili ufaklı kale hakkında yeterli ön çalışmalar henüz yapılmadığından bir sınıflandırma yapmak imkânsızdır.

Osmanlı kalelerinin birçoğu bugün millî sınırların dışında kalmıştır. Bunlar arasında eski devirlere ait olmakla beraber Osmanlı döneminde de az veya çok değişikliklerle görevlerine devam edenlerin yanı sıra (Halep, Şam, Yugoslavya'da Ohri, Belgrad, Semendire kaleleri gibi) İlkçağ'ın en önemli şehirlerinden Atina'nın Akropolis'i gibi kaleye dönüştürülmüş yapılar da vardır. Yunanistan'da İnebahtı ve Preveze kaleleri ünlü Osmanlı kaleleridir. Mora'daki kalelerin bazılarının esasları Bizans devrine inmekle beraber çoğu II. Bayezid tarafından yaptırılmış, sonraları bunları

ele geçiren Venedikliler ve geri alan Osmanlılar tarafından ek ve değişikliklerle kuvvetlendirilmiştir. Koron, Modon, Menekşe (Monembasia), Anabolu (Nauplia) kaleleri buna örnek gösterilebilir. Bu kalelerin bazılarının en ilgi çekici özelliği, önlerinde limanı koruyan ve deniz içindeki bir kaya parçası üzerine inşa edilen çok kuvvetli tek kuleden ibaret bir burcun bulunmasıdır. Yunanlılar'ın "burci" diye adlandırdıkları, liman girişini koruyan böyle bir burç yakın tarihe gelinceye kadar Antalya Hisarı girişinde de görülmektedir. Bugün hâlâ Semendire (Yugoslavya), Budin, Estergon (Macaristan), Kama-niçe (Ukrayna) gibi uzak serhad kalelerinde Türk devrinin izlerini bulmak mümkündür. Bütün haşmetleriyle ayakta duran bu kaleler askerî mimari bakımından incelenmeye muhtaçtır. En uzak serhad kalelerinden Bender ve Hotin kaleleri heybetli kitlesiyle Türk tarihinin unutulmuş birer hâtırası olarak hâlâ dimdik durmaktadır. Kuzey Afrika'daki Libya ve Cezayir kalelerine dair bilgi bulunmamaktadır. Sadece Akdeniz'de bir adacık üzerindeki Cerbe Kalesi hakkında son yıllarda küçük bir yayın yapılmıştır. Preveze, Berat, İşkodra ve daha pek çok Rumeli Türk kalesi hakkında bilinenler tarih sayfalarındaki kayıtlardan ibarettir. Tuna'nın bugün Romanya sınırları içinde kalan kesiminde bu büyük akarsuyun ortasında Adakale adında bir kale bulunuyordu. Etrafı duvarla çevrili, içinde cami ve evleri olan bu kalenin bütün halkı Türk'tü. Rumeli'nin büyük bir kısmının kaybedildiği 1877-78 savaşıdan sonra barış antlaşması yapılırken Adakale unutulmuş ve halkıyla birlikte Osmanlı toprağı olarak kalmıştı. Kale daha sonra Romanya'ya geçmiş ve 1972'de yapılan barajın suları altında kalmıştır.

Macaristan'daki serhad kalelerinden olup 1683'te kesin olarak Türk idaresinden çıkan ve hâlâ türküsü okunan Tuna kıyısındaki Estergon Kalesi'nin burçlarından başka Osmanlı dönemine işaret eden hiçbir özelliği kalmamıştır. Macar serhadindeki Kanije Kalesi, XVII. yüzyılda burada Tiryaki Hasan Paşa'nın efsaneleşmiş müdafaasıyla tarihe geçmiştir. Suriye'de Süleyman Şah'ın vefat ettiği yerdeki Ca'ber Kalesi'nin üzerinde hâlâ Türk bayrağı dalgalanmaktadır. Kuzey Afrika ve Arabistan yarımadasındaki Osmanlı kalelerine dair kısa bilgiler Evliya Çelebi'nin *Se-yahatnâme*'sinin son cildinde bulunmaktadır.

Osmanlı kaleleriyle ilgili kaynakların arasında kale anahtarları gelmektedir. Fethedilen pek çok kalenin anahtarları günümüze ulaşmış olup bunların birçoğu Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Anahtarların kabzalarının üzerine ait olduğu kalenin basit bir planı çizilmiş, ayrıca bir de kısa tarihçe (kitâbe) konulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tamir masraflarını belirten çok sayıda belgenin bir kısmı yayımlanmıştır. Türk kalelerinin birçoğunun iyi bir işçilikle meydana getirilmiş kitâbeleri vardı. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde, gördüğü kalelerin kitâbelerini kaydetmiştir.

Moldavya'daki Bender Kalesi'nin kitâbesi Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait güzel bir kitâbe örneğidir. Bu kitâbe yerinden sökülerek Rusya'ya götürülmüştür. Doğu Karadeniz kıyısındaki Sohum Kalesi'nin kitâbesi, kalenin düşman tarafından işgalinden sonra yurda getirilmiş olup halen Topkapı Sarayı Müzesi iç avlusunda bulunmaktadır. Vidin, Niğbolu, Varna, Şumnu kaleleri kitâbeleri mevcut olup Vidin ve Varna kalelerinin kitâbeleri Rusya'da Leningrad ve Puşkin müzelerindedir.

Belgrad Kalesi XVIII. yüzyılın ilk yarısında Avusturyalılar'dan geri alındıktan sonra ana girişi olan İstanbul kapısı üstüne I. Mahmud devrinin ünlü şairlerinden Neylî'nin kıtaları işlenmiştir. Avusturyalılar Belgrad'ı tekrar aldıklarında başkumandan Graf von Laudan kitâbeyi yerinden söktürerek Viyana yakınlarında Hadersdorf'taki mâlikânesinin bahçesine taşıttırıştır. Bu kitâbe günümüzde hâlâ orada bulunmaktadır.

Kale kumandan ve muhafızlarının adlarını ihtiva eden mühürler kalelere dair arşiv belgeleri arasında zikredilebilir. Mora eyaletindeki kalelerin muhafız ve kumandanlarının isimleriyle mühürlerini gösteren cetvel buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca çeşitli kanunnâmelerde kale yönetimi ve görevlileriyle ilgili bilgiler yer almaktadır (bk. DİZDAR).

Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan ülkelerin tebaaları İstanbul'da Yedikule ve Rumeli hisarlarına, Anadolu'da Amasya ve Amasra gibi yerlerdeki kalelere hapsedilmiştir. Suçlu yeniçerilerin Ağakapısı'nda sorguları bittikten sonra Eminönü'ndeki Çardak İskeleyi'nden Rumelihisarı'na veya Çanakkale'deki kalelere gönderilirlerdi. İslâm tarihinde ünlü bir kale de İran'da Kazvin yakınında Alamut Kalesi'dir. Bâtınî lideri Hasan Sabbâh çok sarp

bir tepedeki bu kaleyi merkez yaparak çalışmalarını burada sürdürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Genel ve Toponomi. Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, Bulak 1316, II, 75; *Lisânü'l-Arab*, "kl'a" md.; *Tâcü'l-arûs*, "kl'a" md.; O. Piper, *Burgenkunde*, München 1912; F. Lot, *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le proche orient*, Paris 1946, I-II; S. Toy, *A History of Fortification*, London 1955; B. Ebhardt, *Der Wehrbau Europas im Mittelalter*, Oldenburg 1958; L. Villena, *Proposal for a Multilingual Glossary on Medieval Military Architecture*, L'institut international des chateaux hisbrigues, Rosendaal 1969, s. 7-41; a.mlf., *Glos-sario de dermino castellológicos medievales en lenguas Roma nicas (Tıra da aparte de Ca-stillos de Espana'dan ayrı basım)*, [baskı yeri yok] 1971, s. 77-92; Semavi Eyice, "Kale", *TA*, XXI, 137-138.

Antikçağ. A. Nynaber, *Die Wehrbauten des Irak*, Berlin 1920; W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, London 1950; F. C. E. Winter, *Greek Fortifications*, Toronto 1971; A. Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı: Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul 1985; a.mlf., *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992; Aşkıdıl Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri: Şehir ve Savunması*, Ankara 1987.

Bizans. Ch. Diehl, *Afrique Byzantine*, Paris 1896; C. Foss – D. Winfield, *Byzantine Fortifications*, Pretoria 1986; C. Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia: 2. Nicomedia*, Oxford 1996; W. Müller-Wiener, "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", *İstanbul Mitteilungen*, sy. 11, İstanbul 1961.

Haçlılar. E. Rey, *Les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie et dans l'île de Chypre*, Paris 1871; A. Gabriel, *La cité de Rhodes*, Paris 1921-23, I-II; C. Enlart, *Les monuments des croisés dans le royaume de Jérusalem: Architecture religieuse et civile*, Paris 1925; L. Rey, "Les remparts de Durazzo", *Albania revue d'archéologie et d'histoire de l'art*, Paris 1925, s. 33-48; P. Deschamps, *Le crades chevaliers*, Paris 1934; a.mlf., *Le château de Saone et ses premiers seigneurs*, Paris 1935; R. Fedden – J. Thomson, *Crusader Castles*, London 1957; W. Müller-Wiener, *Burgen der Kreuzritter im Heiligen Land auf Zypern und in der Ägäis*, München-Berlin 1966; H. Hellenkamper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn 1976.

Ermeni. R. W. Edwards, "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia", *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 36, Washington 1982, s. 154-176; a.mlf., "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia: Second Report," *a.e.*, sy. 37 (1983), s. 123-146.

Balkanlar. S. Curcic – E. Hadjitiyphonos, *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and Its Preservation*, Thessalonik 1997; V. Kamsi, "Fortifikimi i hyrijes kryesore të kështjellës së Shkodrës", *Monumentet*, sy. 3, Tirana 1972, s. 163-170.

Türk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I-X, tür.yer.; Halil Edhem [Eldem], *Yedikule Hisarı*, İstanbul 1932; H. Högg, *Türkenburgen am Bos-*

porus und Hellespont, Dresden 1932; A. Gabriel, *Les châteaux turcs du Bosphore*, Paris 1943; K. Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton 1953; İsmail Utkular, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul 1953; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III-IV*, tür.yer.; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri, II-III*, tür.yer.; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, III (1953), s. 95-122; Oktay Aslanapa, "Topkapı Sarayı'nda Kalmış Bazı Kale Anahtarları", *STY*, XI (1981), s. 13-27; Semavi Eyice, "Marmara'da İki İskoç Şatosu", *STAD*, I/2 (1988), s. 28; Yaşar Çoruhlu – Ömer Çakır, "Ordu'nun Mesudiye İlçesi Kale Köyü'nde Bir Türkmen Kalesi, Mezartaşları ve Üç Mezar Anıtı", *TD*, sy. 36 (2000), s. 81-136.

SEMÂVİ EYİCE

KÂLE

(كَل)

Hadisin semâ, kıraat gibi tahammül yollarıyla rivayet edildiğini veya rivayette tedlîs yapıldığını gösteren terim.

Sözlükte "dedi, söyledi" anlamına gelen kâle kelimesi terim olarak râvinin hadisi hocasından semâ, kıraat, münâvele, icâzet, vicâde gibi tahammül yollarından biriyle aldığını ifade eder ve "kâle fülân, kâle lî fülân, kâle lenâ fülân" şeklinde kullanılır. Şu'be b. Haccâc, Hemmâm b. Yahyâ, Hammâd b. Zeyd gibi âlimler kâle lafzını semâ yoluyla, Haccâc b. Muhammed el-A'ver kıraat yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanmışlardır; Evzâî ise bu sîganın münâvele ve icâzet metotlarıyla alınan hadisler için kullanılması gerektiğini belirtmiştir. II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllarda bu sîganın vicâde yoluyla elde edilmiş, ancak semâ gerçekleştirilememiş hadislerin rivayetinde kullanıldığı da görülmektedir. Kâle sîgası, aynı dönemde isnadında kopukluk ve tedlîs bulunan rivayetlerde de yer almıştır. Bu sebeple muhaddisler kâle ile yapılan rivayetlerden sakındırmışlar ve tedlîs yapmakla tanıyan râvilerin bu sîga ile gelen rivayetlerinin semâ göstermeyeceğine işaret etmişlerdir. Ayrıca kâle lafzının semâ ve ittisâle mi yoksa tedlîs ve inkıtâa mı delâlet ettiğini anlamak için sîgayı kullanan râvinin esas alınması gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre râvi semâdan başka yolla rivayette bulunmuyorsa onun kullandığı kâle lafzı semâ ve ittisâle, hem semâ hem diğer yollarla hadis alıyorsa semâ yoluyla aldığı kesinleşmedikçe tedlîs ve inkıtâa delâlet ettiği kabul edilir.

Süyûtî, Babanzâde Ahmed Naim ve Futat Sezgin kâle sîgasının, şeyhin talebesine